

УДК 378.14

DOI: 10.30838/J.BPSACEA.2312.050722.68.866

НАВЧАННЯ ДИСЦИПЛІН СПЕЦІАЛЬНОСТІ «ЦИВІЛЬНА БЕЗПЕКА» В ЗАКЛАДАХ ВИЩОЇ ОСВІТИ

НЕСТЕР А. А.^{1*}, докт. техн. наук, доц.,

РОМАНІШИНА О. В.², канд. техн. наук, доц.,

МІТЮК Л. О.³, канд. техн. наук, доц.,

НІКІТІН О. О.⁴, канд. техн. наук, доц.

^{1*} Кафедра будівництва та цивільної безпеки, Хмельницький національний університет, вул. Інститутська 11, 29016, Хмельницький, Україна, тел. +38 (096) 326-11-58, e-mail: nesteranatol111@gmail.com, ORCID ID: 0000-0002-1276-6068

² Кафедра будівництва та цивільної безпеки, Хмельницький національний університет, вул. Інститутська 11, 29016, Хмельницький, Україна, тел. +38 (097) 302-73-17, e-mail: o.v.romanishina@gmail.com, ORCID ID: 0000-0003-2029-1004

³ Кафедра охорони праці, промислової та цивільної безпеки, КПІ ім. І.Сікорського, пр. Перемоги, 37, 03056, Київ, Україна, тел. +38 (067) 417-34-08, e-mail: luda2010703@gmail.com, ORCID ID: 0000-0003-4914-2387

⁴ Кафедра будівництва та цивільної безпеки, Хмельницький національний університет, вул. Інститутська, 11, 29016, Хмельницький, Україна, тел. +38 (068) 333-32-24, e-mail: nikphoavi@gmail.com, ORCID ID: 0000-0002-0842-3505

Анотація. Постановка проблеми. Стаття спрямована на визначення характеристик спеціальності при вивченні предметів, передбачених освітньою програмою. Мета статті – висвітлити основні проблеми в навчанні, пов'язані з процесом оволодіння професією та її відгалуженням. Оскільки спеціальність через сукупність проблем досить широка, у викладачів та студентів відсутні необхідні матеріали. Підготовка майбутніх фахівців у сучасних умовах, що змінюються, особливо з розширенням невиробничої сфери ставлять нові задачі перед викладачами профільних Вузів. Стаття відповідає вимогам Міністерства освіти і науки України до наукових статей. **Мета статті.** Спеціальність (цивільна безпека) та її складова частина охорона праці є складовою частиною освітніх програм підготовки фахівців на бакалаврському рівні вищої освіти. Мета статті та спеціальності – визначити можливості надання компетенцій, потрібних для забезпечення ефективного управління цивільної безпеки та охороною праці в організації, створення у студентів почуття відповідальності за особисту та колективну безпеку, усвідомлення важливості виконання заходів щодо створення нормативних умов праці на робочих місцях виробничої та невиробничої сфери. **Висновки.** Вивчення дисциплін полягає у набутті студентами знань, умінь і здатностей для ефективного вирішення професійних завдань з урахуванням вимог цивільної безпеки та охорони праці, гарантуванням збереження життя, здоров'я та працездатності працівників у різних сферах професійної діяльності, в тому числі невиробничої сфери, шляхом управління цивільної безпеки та охороною праці. Для виконання поставлених задач при викладанні повинні використовуватись компетентнісний підхід в освітній програмі бакалавра цивільної безпеки та використання сучасних методологічних підходів до професійної підготовки.

Ключові слова: цивільна безпека; невиробнича сфера; охорона праці; компетентнісний підхід

STUDY OF CIVIL SECURITY SPECIALTIES IN HIGHER EDUCATION INSTITUTIONS

NESTER A.A.^{1*}, Dr. Sc. (Tech.), Assoc. Prof.,

ROMANISHYNA O.V.², Cand. Sc. (Tech.), Assoc. Prof.,

MITIUK L.O.³, Cand. Sc. (Tech.), Assoc. Prof.,

NIKITIN O.O.⁴, Cand. Sc. (Tech.), Assoc. Prof.

^{1*} Department of Construction and Civil Security, Khmelnytskyi National University, 11, Institutka Str., Khmelnytskyi, 29016, Ukraine, tel. +38 (096) 326-11-58, e-mail: nesteranatol111@gmail.com, ORCID ID: 0000-0002-1276-6068

² Department of Construction and Civil Security, Khmelnytskyi National University, 11, Institutka Str., Khmelnytskyi, 29016, Ukraine, tel. +38 (097) 302-73-17, e-mail: o.v.romanishina@gmail.com, ORCID ID: 0000-0003-2029-1004

³ Department of Labor Protection, Industrial and Civil Safety, KPI named I. Sikorskyi, 37, Viktory Ave., Kyiv, 03056, Ukraine, tel. +38 (067) 417-34-08, e-mail: luda2010703@gmail.com, ORCID ID: 0000-0003-4914-2387

⁴ Department of Construction and Civil Security, Khmelnytskyi National University, 11, Institutka Str., Khmelnytskyi, 29016, Ukraine, tel. +38 (068) 333-32-24, e-mail: nikphoavi@gmail.com, ORCID ID: 0000-0002-0842-3505

Abstract. Problem statement. The article is aimed at determining the characteristics of the specialty in the study of subjects provided by the educational program. The purpose of the article is to highlight the main problems in learning related to the process of mastering the profession and its branches. As the specialty is quite wide due to a set of problems, teachers and students do not have the necessary materials. Training of future specialists in the changing modern conditions, especially with the expansion of the non-productive sphere, poses new tasks for teachers of specialized universities. The article meets the requirements of the Ministry of Education and Science of Ukraine for scientific articles. **Purpose.** The specialty (civil security) and its integral part, labor protection, are an integral part of educational programs for the training of specialists at the bachelor's level of higher education. The purpose of the article and specialty – to identify opportunities to provide competencies needed to ensure effective management of civil safety and labor protection in the organization, creating students' sense of responsibility for personal and collective security, awareness of the importance of implementing regulatory conditions in the workplace and production. **Conclusions.** The study of disciplines is to provide students with knowledge, skills and abilities to effectively solve professional problems, taking into account the requirements of civil safety and labor protection, ensuring the safety, health and efficiency of workers in various fields of professional activity, including non-productive sphere, safety and labor protection. In order to fulfill the set tasks, the competence approach in the educational program of the Bachelor of Civil Security and the use of modern methodological approaches to professional training should be used in teaching.

Keywords: *civil security; non-productive sphere; labor protection; competence approach*

Вступ. В Україні та на Європейському континенті існують підприємства виробничого та невиробничого напрямку. При цьому підприємства невиробничої сфери мають задовольняти потреби населення, які не пов'язані з продукуванням матеріальних благ – лікувальні заклади, бані, кав'ярні, заклади фізичної культури та спорту, розважальні заклади, транспортні послуги населенню, громадські організації різноманітного спрямування та призначення, волонтерські об'єднання, організації інформаційного обслуговування і т. д. В нашій державі частка внутрішнього валового продукту від підприємств невиробничої сфери вже складає за нашими орієнтовними розрахунками більше 45 %. Це свідчить про достатньо велику частину персоналу зайнятого в цій не простій для цивільної безпеки сфері. Перелік професій та посад, які працюють в цій сфері достатньо широкий, постійно вимагає змін обов'язків, використання різноманітного обладнання (часто іноземних фірм без відповідної супровідної документації) можуть приводити до виникнення нестандартних ситуацій, та як наслідок, нещасних випадків.

Що стосується виробничої сфери то система вищої освіти України приділяє їй увагу, хоча й не достатню на наш погляд. В системі вищої освіти вивчаються спеціальні предмети «Охорона праці», «Охорона праці в галузі», що свідчить про

певну підготовку майбутніх спеціалістів до професійної діяльності.

Збільшення зайнятості населення в сфері послуг диктує необхідність розробки принципів організації і мотивації праці її працівників, які становлять основу оптимізації використання трудових ресурсів, що відображають як загальні характеристики, так і особливості різних видів послугової діяльності. Швидкі темпи зростання зайнятих у невиробничій сфері обумовлюються також і підвищеною трудомісткістю послуг в її галузях. При цьому, застосування сучасного обладнання для механізації і автоматизації праці в галузях невиробничої сфери, спрямоване на поліпшення якості обслуговування частіше не тільки не скорочує витрати праці, а служить поштовхом до додаткового попиту на більш кваліфіковану робочу силу. У таких галузях, як охорона здоров'я та освіта, новітнє обладнання не може прямим чином вивільнити працівників, а лише сприяє підвищенню якості надаваних ними послуг. Характер зайнятості та вимоги до кадрів, пов'язаних з наданням послуг, багато в чому визначаються особливостями тих чи інших видів діяльності, специфікою ринку тієї чи іншої послуги. Все це аналогічно ситуації, що складається в матеріальному виробництві. Але сфера послуг відрізняється від матеріального виробництва тим, що має безпосереднім об'єктом її впливу людину і задоволення її потреб. При цьому об'єкт

часто є учасником створення послуги, що накладає відбиток на підготовку і працю персоналу сервісних фірм [1].

Методи досліджень — розкриття необхідності й особливостей навчання дисциплін бакалаврам спеціальності 263 – Цивільна безпека.

Дослідженням ринку праці та особливостей тенденції розвитку невиробничої сфери присвячені праці таких вчених як Хаксевер К., Рендер Р., Рассел Р. [2]. Ці дослідження пов'язані з розвитком невиробничої сфери, але аж ніяк з проблемами вивчення охорони праці в невиробничій сфері в той час, як її розвиток вимагає відповідного вивчення та поширення знань при оволодінні спеціальністю, яка застосовується в невиробничій сфері.

Здійснено наукове дослідження підготовки майбутніх спеціалістів з цивільної безпеки питанням охорони праці в невиробничій сфері. Мета дослідження полягає в обґрунтуванні, розробці та перевірці ефективності системи формування знань у майбутніх спеціалістів

Набуття здобувачами знань, умінь і навичок, їх трансформація в компетентності сприяє майбутньому професійному розвитку, здатності швидко реагувати на запити часу. А для цього потрібно розуміти, які саме компетентності необхідно формувати і що має бути результатом навчання.

Результати досліджень. Динамічні зміни життя, постійне оновлення інформації зумовлюють потребу у членах суспільства, які здатні швидко адаптуватися, навчатися та розвиватися протягом життя. Очевидно, що система знань, умінь і навичок, професійних якостей майбутніх спеціалістів з цивільної безпеки та охорони праці має бути сформована з урахуванням перспектив розвитку суспільства, науки, техніки, технологій, культури. Завдання закладів вищої освіти полягають у створенні та впровадженні нових підходів до навчання, вдале застосування яких сприятиме підвищенню якості підготовки майбутніх спеціалістів з цивільної безпеки та охорони

праці та забезпечить їхню конкурентоспроможність на ринку праці [3].

Перш за все необхідно звернути увагу на те, що у методичній науці поняття «підхід» та «метод» не є тотожними і мають певні відмінності у змістовому наповненні. «Підхід до навчання» тлумачиться як механізм реалізації мети навчання за допомогою певного методу. Під «методом навчання» розуміють спосіб, за допомогою якого здійснюється взаємодія викладача й студентів, відбувається цілеспрямована реалізація процесу навчання з метою досягнення освітніх і виховних цілей. Водночас між методом та підходом не існує чіткого розмежування, оскільки вони взаємозалежні та взаємодоповнюючі: комбінаторне використання кількох підходів може призвести до появи нового методу і навпаки – всебічне теоретичне вивчення певного методу може слугувати підставою для розроблення нових підходів до навчання.

Розглянемо актуальні підходи до підготовки майбутніх спеціалістів з цивільної безпеки та охорони праці. Використання системного підходу має стати одним з основних засобів педагогічного впливу на слухачів, який дозволяє вивчати та узагальнювати виробничі факти, ситуації, дає можливість розкривати взаємозв'язок речей в об'єктивній дійсності. Викладач має засіб на основі цього методу для поєднання вивчення предметів вільного вибору студентів, загальної підготовки та професійної підготовки, доповнюючи та перев'язуючи предмети в єдиний комплекс з фаховими предметами, які потім стають основою для професійного росту молодого (за віком) спеціаліста. В цьому напрямку особливо важливим є встановлення та формування кінцевої мети навчання, встановлення рівня підготовки майбутніх спеціалістів з цивільної безпеки та охорони праці. На основі цих визначень стає можливим та обґрунтованим підбір навчального матеріалу, його змісту та подальшого вибору системи навчання, її організація, контрольні елементи, визначення результатів та проведення

необхідних коректувань після багатостороннього аналізу [4].

Для визначення подальших кроків у навчанні потрібно розуміти напрямки розвитку суспільної думки, потреби виробничої та невиробничої сфер, потреби майбутніх спеціалістів, розвиток інформаційної галузі, її місце й роль в інформаційному просторі.

Такий науковий та критичний елемент напрямку роботи в навчанні дозволяє відобразити не лише кількісне, а й якісне зростання освіти в цілому, оскільки дає можливість прогнозувати освітні процеси з урахуванням вимог суспільства до освіти, якісних зрушень у невиробничій сфері.

Європейський досвід показує, що найбільш ефективним у підготовці майбутніх спеціалістів з охорони праці є підхід, спрямований на розвиток практичних умінь, формування навичок і набуття досвіду користування повним набором теоретичних знань на практиці. У контексті такого підходу ключового значення набуває не інформованість студента, а вміння вирішувати проблеми, які виникають у життєвих ситуаціях, що дозволяє змістити акценти з процесу накопичення нормативно визначених знань, умінь і навичок у площину формування й розвитку в студентів здатності практично діяти і творчо застосовувати набуті знання і досвід у різних ситуаціях невиробничої сфери [5].

Викладач повинен стати управлінцем та організатором навчально-виховної діяльності, тобто не тільки передавати свої накопичені знання, а вміти стати організатором самого навчального процесу, що, особливо важливо, з вивчення предметів практичного застосування в професійній діяльності.

Враховуючи вищезазначене, перехід на компетентісно орієнтовану підготовку зумовлений модернізацією змісту професійної освіти, що передбачає його відбір і структурування з одночасним визначенням результативної складової освітнього процесу – набуття студентами компетентностей. У Законі України «Про вищу освіту» зазначено, що компетентність –

динамічна комбінація знань, вмінь і практичних навичок, способів мислення, професійних, світоглядних і громадянських якостей, морально-етичних цінностей, яка визначає здатність особистості успішно здійснювати професійну та подальшу навчальну діяльність і є результатом навчання на певному рівні вищої освіти.

У нашому дослідженні цей факт розглядаємо як результат особистісної підготовки студента, що дозволяє найбільш ефективно і адекватно здійснювати професійну діяльність в галузі охорони праці і забезпечує його розвиток як спеціаліста. Це здатність успішно задовольняти індивідуальні й соціальні потреби колективу, діяти й виконувати поставлені завдання. Кожна компетентність побудована на поєднанні знань, навичок і вмінь, а також ставлень, цінностей, емоцій, поведінкових компонентів, тобто усього того, що можна мобілізувати для активної дії в процесі професійної діяльності. Упровадження компетентнісного підходу при вивченні питань невиробничої сфери, дозволить вирішити типову проблему для закладів вищої освіти, коли студенти володіють теоретичними знаннями, проте зазнають значних труднощів у діяльності, що вимагає використання їхніх знань для вирішення конкретного завдання чи проблемної ситуації [6].

Обговорення результатів досліджень. Однією із найголовніших цінностей у процесі навчання, вважаємо, цінність іншої людини, а культивування такої цінності у студентів є першочерговим завданням викладача. Це передбачає розвиток у студентів «прагнення співпереживати, бажання зрозуміти, всіляко сприяти досягненню людиною морально значущих завдань у повсякденній діяльності». Отже, впровадження аксіологічного підходу до підготовки майбутніх спеціалістів цивільної безпеки та з охорони праці, на нашу думку, є правомірним.

Основою аксіологічного підходу до підготовки майбутніх спеціалістів цивільної безпеки та з охорони праці є гуманізм, який передбачає визнання особистості найвищою

цінністю, виявлення доброти, чуйності розуміння; ставлення до праці як до способу самореалізації людини; збереження здоров'я для успішної соціальної активності й оптимальної працездатності (Охорона праці – це система правових, соціально-економічних, організаційно-технічних, санітарно-гігієнічних і лікувально-профілактичних заходів та засобів, спрямованих на збереження життя, здоров'я і працездатності людини у процесі трудової діяльності (Закон України «Про охорону праці»).

В такому середовищі можуть формуватися фахівці, здатні вільно та широко мислити, створювати інтелектуальні цінності, яких завжди потребує суспільство і вища школа зокрема. Тобто професійний розвиток особистості залежить і від ступеня сформованості в неї культури.

У процесі трудової діяльності формується людина, яка здатна бути активною, робити вибір, оцінювати, програмувати й конструювати такі види діяльності, системи контролю охорони праці, які відповідають її сутності, здібностям, задовольняють її потреби в саморозвитку та самореалізації. Через діяльність відбувається рух до усвідомленої мети, до підготовки майбутніх спеціалістів з цивільної безпеки та охорони праці. Тому важливим контекстом реалізації такого підходу виступає спілкування. Через діяльність викладача та студента і спілкування процес підготовки проходить у формі особливої співдружності – тих, хто готує до діяльності у сфері охорони праці, і того, хто має сприймати це як майбутній спеціаліст [6].

Організації ефективної діяльності сприяє комунікативний підхід до підготовки, що передбачає необхідність побудови процесу як моделі спілкування. Основою впровадження підходу є застосування напрямків, які визначають основні аспекти зазначеного підходу.

1. *Створення сприятливих умов для підготовки.* Стратегія базується на загальновідомій теорії про те, що навчити спеціальності не можливо, можливо лише

створити умови, за яких буде відбуватися процес підготовки. Забезпечення цих умов не обмежується навчальними програмами чи підручниками, адже процес навчання є двостороннім. Сприятливі для навчання умови створюються як викладачем, так і студентом.

2. *Використання ситуацій створених студентами.* Ця стратегія тісно пов'язана з першою. Відповідно до цієї стратегії, викладач і студент є співучасниками аудиторного обговорення. Викладач, володіючи більшою, порівняно зі студентом, компетентністю й авторитетом, все ж залишається учасником спілкування, що позбавляє його права ігнорувати ініціативу студента.

3. *Налагодження взаємодії між учасниками.* Передбачає усвідомлену взаємодію студент-студент і студент-викладач у процесі комунікації. Тут передбачається свобода студента щодо ініціювання взаємодії, тобто студент повинен не лише реагувати на слова викладача, а й свідомо ініціювати й підтримувати розмову про підготовку.

4. *Активізація евристичних здібностей студента.* Полягає у тому, що, володіючи певними евристичними здібностями, студент, зробивши низку порівнянь та узагальнень, може переносити шаблонні конструкції в інші виробничі ситуації.

5. *Вивчення лінгвістичного стимулу.* Базується на здібностях щодо мовного сприйняття та створення звуків мови, які включають швидку інтеграцію мовленнєвого феномену [5].

Сьогодні у світовій науці та практиці існують достатньо стійкі традиції здійснення центрованого на студенті підходу до навчання, що полягає у максимальній передачі ініціативи навчання самому студенту. Цей підхід заснований на гуманістичних переконаннях з урахуванням концепції цілісної особистості, особистій ініціативі студента, а також на індивідуально-орієнтованих навчальних програмах та самоорганізованому навчанні з використанням численних альтернативних джерел інформації та завдань творчого

характеру. Саме центрований на студенті підхід має на меті розкриття особистісного потенціалу кожного студента і робить викладача відповідальним за створення необхідних для цього умов, а студент, зі свого боку, відповідає за засвоєння знань, передбачених програмою. При цьому, основним напрямом взаємодії викладача і студента є розвиток особистості останнього, а знання, передбачені програмою, служать інструментом, за допомогою якого здійснюється розкриття особистісного потенціалу студента. Викладач і студент взаємодіють не тільки для того, щоб останній засвоїв певний об'єм навчального матеріалу, а перш за все для самореалізації особистих можливостей студента. Під час такої взаємодії викладач з наставника перетворюється на «режисера» і створює сприятливі умови для активного особистісного розвитку студента [6].

У підготовці майбутніх спеціалістів з охорони праці актуальним є міждисциплінарний підхід, оскільки лише міждисциплінарність навчання уможливує формування в студентів цілісної картини світу. Міждисциплінарний підхід може реалізовуватися за двома основними форматами, сценаріями або підходами. За першого, найбільш поширеного, міждисциплінарність, образно кажучи, наводить «мости» між різними науками (дисциплінами), неформально об'єднує їх, не

порушуючи їхньої самостійності, унікальності, своєрідності. За другого формату міждисциплінарність постає як реальний інструмент об'єднання наук (дисциплін), появи інтегрованих продуктів, проектів, міждисциплінарних об'єктів дослідження, подальше опанування яких є принципово важливим для науки. Міждисциплінарний підхід має значну кількість переваг серед яких: мотивація студентів до вивчення певної дисципліни, ґрунтовного осмислення та порівняння, застосування отриманих знань на практиці; можливість по-новому викласти вже відомий матеріал; розширення кругозору, підвищення самостійності та творчості студентів; інтеграція набутих знань, навичок та вмінь у єдине ціле та сприйняття засвоєного протягом усього навчання матеріалу як нерозривної єдності; можливість реалізувати головні принципи навчання.

Висновки. Упровадження компетентнісного підходу в освітньо-професійній програмі бакалавра цивільної безпеки та використання сучасних методологічних підходів до професійної підготовки забезпечить оволодіння професією майбутніх спеціалістів з охорони праці та їх професійну готовність до широкого розвитку виробничої та невиробничої діяльності в сучасних економічних умовах України.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Пістун І. П., Катренко Л. А., Кіт Ю. В. Охорона праці : навч. посіб. з практикумом. Університетська книга, 2020. 540 с.
2. Чатченко Т. В. Ринок праці в невиробничій сфері. *Причорноморські економічні студії*. Вип. 11. 2016. С. 121–125.
3. Полукаров Ю. О., Полукаров О. І., Праховнік Н. А., Демчук Г. В., Мітюк Л. О., Качинська Н. Ф. Концептуальні засади категорії «безпека» в умовах загострення техногенних загроз. *Економіка та держава*. 2020. № 6. С. 169–174.
4. Кристопчук Т. Є. Модернізація вищої педагогічної освіти в Україні. Наука та освіта в сучасному університеті в контексті міжнародного співробітництва : матер. міжнар. наук.-практ. конф., 23–25 травня 2011 р. Маріуполь : Маріупольський державний університет, 2011. С. 289–290.
5. Власенко О. М. Практичне застосування системного підходу в моделюванні науково-дослідної роботи студентів. *Професійна педагогічна освіта : системні дослідження : монографія за ред. О. А. Дубасенюк*. Житомир : Вид-во ЖДУ ім. І. Франка, 2015. С. 268–278.
6. Гедзик А. М., Коберник О. М., Ткачук С. І., Яшук С. М. та ін. Компетентнісний підхід у професійній підготовці майбутніх учителів технологій : кол. моногр. Умань : «Сочінський М. М.», 2017. 280 с.

REFERENCES

1. Pistun I.P., Katrenko L.A. and Kit Yu.V. *Okhorona pratsi. Navchalnyy posibnyk z praktykumom* [Occupational safety : textbook with a workshop]. Universitetska Knyga, 2020, 540 p. (in Ukrainian).
2. Chatchenko T.V. *Rynok pratsi v nevyrobnychiy sferi* [The labor market in the non-productive sphere]. *Prychornomorski ekonomichni studii* [Black Sea Economic Studies]. No. 11, 2016, pp. 121–125. (in Ukrainian).
3. Polukarov Yu.O., Polukarov O.I., Prakhovnik N.A., Demchuk G.V., Mitiuk L.O. and Kachynska N.F. *Konceptualni zasady kategorii "bezpeka" v umovakh zagostrennya technogennykh zagroz* [Conceptual principles of the category "security" in the conditions of aggravation of technogenic threats]. *Ekonomika ta derzhava* [Economy and the State]. 2020, no. 6, pp. 169–174. (in Ukrainian).
4. Krystopchuk T.E. *Modernizatsiya vyshchoyi pedahohichnoyi osvity v Ukrayini* [Modernization of higher pedagogical education in Ukraine]. *Nauka i osvita v suchasnomu universyteti v konteksti mizhnarodnogo spivrobitnytsva : materialy mizhnarod. nauk.-prakt. konf., 23–25 travnya 2011 r.* [Science and education in a modern university in the context of international cooperation : Materials intern. sc.-pract. conf., May 23–25, 2011]. Mariupol : Mariupolskiy Derzhavniy Universitet Publ., 2011, pp. 289–290. (in Ukrainian).
5. Vlasenko O.M. *Praktychne zastosuvannya systemnogo pidkhodu v modelyuvanni naukovo-doslidnoi roboty studentiv* [Practical application of a systematic approach in modeling students' research work]. *Profesiyna pedagogichna osvita : systemni doslidzhennya : monografiya* [Professional pedagogical education : systematic research: monograph]. Edition by O.A. Dubasenyuk. Zhytomyr : ZHDU named I.Franko, 2015, pp. 268–278. (in Ukrainian).
6. Gedzyk A.M., Kobernyk O.M., Tkachuk S.I., Yaschuk S.M. and oth. *Kompetentnisnyy pidkhid u profesiyniy pidgotovtsi maybutnikh uchyteliv tekhnologiy : kolektyvna monogr.* [Competence approach in the training of future teachers of technology: a collective monograph]. Uman : Vydavets Sochinskyy M.M., 2017, 280 p. (in Ukrainian).

Надійшла до редакції: 01.08.2022.